

УДК 2-722.51

Кислий А.О.,*к.філос.н., доцент, докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства,
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, a.kysliy@ukr.net**Україна, м. Київ*

СПІЛКУВАННЯ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ІДЕАЛУ У РОБОТАХ ЙОАНА ЗІЗІУЛАСА

Визначено актуальність вивчення питання спілкування як основи соціального ідеалу у сучасного православного богослова митрополита Пергамського Йоана Зізіуласа. Доведено, що провідне місце у його вченні займає Євхаристія як таїнство єдності й цілісності спільноти. Центр його уваги сконцентрований на тлумаченні спілкування «одного» (Бог, єпископ) з «багатьма» «іншими» (людина, спільнота) у євхаристійній спільноті як службі Богові, якій властива есхатологічна завершеність, досконалість.

Ключові слова: ідеал, соціальний ідеал, спілкування, євхаристія, євхаристійна спільнота, «один», «інший».

Постановка проблеми. Суттєві зміни у всіх сферах життя, суттєво підняли інтерес до потреби переосмислення основоположних світоглядних теорій духовно-морального розвитку суспільства. Природно, що в нових умовах глобального інтерактивного простору питання соціального ідеалу на теренах України з огляду на можливий його вплив на суспільне життя, осмислюється з точки зору історичної та сучасної православної інтерпретації.

Творчість філософа, богослова, митрополита Йоана Зізіуласа та ряду інших православних мислителів веде до оновлення системи суспільних цінностей, оскільки відображає сучасне православне бачення суспільних процесів як серед рядових віруючих, так і вищого духовенства. Це свідчить про те, що в православній думці відбувається подолання світоглядного консерватизму, відображення світоглядних та буденних реалій сьогодення, що особливо актуальне в умовах відродження та становлення Українського Православ'я. Дана проблема нині як історично, так і теоретично заслуговує на місце у просторі вирішення питань еклезіології та є надзвичайно актуальною для всього християнського світу.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільший внесок у створення оригінальної філософської теорії суспільного ідеалу зробили Бердієв М., Булгаков С., Данилевський М., Кириєвський І., Новгородцев П., Соловйов В., Франк С., Хомяков О. Теоретичному осмисленню проблеми суспільного ідеалу в історії християнської думки присвятили свої роботи Введенський О., Зеньковський В., Лоський М., Трубецький Є., Флоровський Г. та ін. Різні аспекти суспільного ідеалу як концептуальної моделі суспільного устрою та розвитку суспільства на основі православних цінностей є об'єктом вивчення вітчизняних релігієзнавців, філософів, культурологів, соціологів, істориків: Андрущенко В., Бабія М., Богачевської І., Бойченка М., Бондаренка В., Єленського В., Здіорука С., Колодного А., Кочан Н., Кременя В., Любашенко В., Мариновича М., Недавної О., Поповича М., Сагана О., Табачковського В., Филипович Л., Чорної Л., Чорноморця Ю., Шинкарука В. Яроцького П. та ін.

Заслуговує на увагу монографічне дослідження Ішук Н. «Сучасна православна теологія діалогу», у якому здійс-

нено філософсько-релігієзнавчий аналіз концепції православної теології діалогу у контексті духовної ситуації сьогодення та тенденцій розвитку сучасної християнської теології. В роботі авторка звертається до вчення про койнонію («κοινωνία» або «κοινωνίω») в православній теології ХХ–ХХІ століть [5]. Вона робить висновки про те, що дослідження історичної ретроспективи принципу асиметрії спілкування демонструють «загрози досить суперечливого втілення цього принципу в еклезіальному бутті як на рівні окремої громади, Церкви, так і на рівні діалогу з іншими та інакшими» [5, с.257].

Мета роботи – релігієзнавчий аналіз поглядів сучасного православного богослова митрополита Пергамського Йоана Зізіуласа на проблему спілкування як основу соціального ідеалу.

Виклад основного матеріалу. Митрополит Йоан займається насправді найсучаснішими, питаннями, які стоять перед Православною Церквою. У філософському та богословському колі його відносять до числа найбільш впливових і найбільш відомих православних теологів сучасності. З середини 60-х рр. Йоан Зізіулас веде активну наукову богословську діяльність: публікує багато монографій, статей, виступає на конференціях з лекціями і бесідами. Всі його роботи – це плоди живого досвіду спілкування з Богом, плоди євхаристичного досвіду єпископського служіння. Його тексти стають актуальними та поширеними, перекладаються на різні мови. Основні фундаментальні праці Йоана Зізіуласа «Being as Communion: Studies in Personhood and the Church» (1985 р.) («Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви») [4] та Communion and Otherness. Further Studies in Personhood and the Church (2006 р.) (Спілкування та інакшість. Нові нариси про особистість та церкву) [2], яка доповнює і конкретизує попередню, в православному богослов'ї називають найбільш значущими академічними роботами.

Звертаючись до аналізу богослов'я митрополита Йоана, слід вказати, що формування його поглядів відбувається на основі сучасного прочитання Отців Церкви, особливо каппадокійців, а також робіт представників східного (Г. Флоровський, Н. Афанасьєв, В. Лоський, Х. Яннарас) та західного християнства (К. Барта, К. Раннера, К. Гантона, І. Конгара, П. Тілліха).

Реальна заслуга Й. Зізіуласа полягає в тому, що, на його думку, православне вчення не може підходити до питання суспільного ідеалу окремо від Церкви. В своїх роботах він застерігає від небезпеки однобокості богословських поглядів у зверненні до сучасних питань живої реальності Церкви. Отже, Церква була і залишається головною темою його творчих роздумів [1, с.86].

На думку владики Йоана при розгляді еклезіяльних питань мова повинна йти про феномен Церкви як суспільної цілості, де центральне місце займає Євхаристія [4, с.115]. Для опису реальностей церковного життя як таїнства єдності та цілості, він звертається до питання «євхаристійного зібрання», ідейні коріння якого знаходить в Священному писанні й ранньохристиянських джерелах, де поняття «збори» і означає саме Євхаристію, а служіння Євхаристії насамперед розумілося як збори всього народу Божого. Ядро та межа «євхаристійного зібрання» визначаються через Хрещення, що є не лише символом Христа, а докорінним перетворенням індивіда на особистість, що через християнську спільноту входить в існування людини. «Хрещення як смерть і воскресіння во Христі означає рішучий відхід нашого існування від «істини» індивідуалізованого буття в напрямку істини буття особистісного. Аспект воскресіння у хрещенні, відтак, є не що інше, як входження у спільноту» [4, с.114]. Отже, сутність хрещення полягає в новому народженні – в істині спілкування. Хрещення веде до життя істинного, що можливе лише в спілкуванні з Ісусом Христом. Входження Христа в життя людини здійснюється у спільноті, яка в екзистенційному сенсі народжується як Тіло Христове і саме в спілкуванні відбувається утвердження істини [4, с.114-115].

Функціонування «євхаристійного зібрання» на думку митрополита Йоана повинно базуватись на основі діалогу, що відбувається під час літургії. Перевагу під час літургії, завдяки таїнству Хрещення та Миропомазання, мають миряни, які займають своє місце в Церкві і вступають в якості церковного народу, без якого служба не відбувається. Саме в такому зібранні, де кожна особистість, а не окремі індивіди, що не пов'язані між собою, бере участь у літургії, входить в повноцінне взаємини одна з одною – людина і спільнота наповнюється еклезіологічним змістом. Зрозуміло, що важливою передумовою встановлення взаємозв'язків на різних рівнях під час літургії є присутність єпископа, священників і дияконів. Єпископ як символ Христа єднає свою Церкву з усім вселенським православ'ям, а пресвітери та диякони виступають зв'язуючою ланкою між предстоятелем і людьми. Адже ідеал Церкви завжди полягав і полягає в єдності у Ісусі Христі. З висвячення та юрисдикційної влади, що обумовлені літургійно й канонічно, єпископ пов'язується з конкретною спадкоємною спільнотою і є структурною частиною спільноти, а не окремим індивідом [6].

Вивчаючи передумови генезису і розвитку богословської методології митрополита Йоана Зізіуласа, Солонченко А. підтверджує те, що тільки при розумінні першочерговості єпископа у зібранні створеного на основі євхаристії як одкровення Церкви, яке об'єднує Церкву в просторі і часі лежить діалектика «одного» і

«багатьох». Взаємозв'язки між «одним» і «багатьма» полягає в тому, що «один» – єпископ не може існувати без «багатьох» – спільноти, а «багато», в свою чергу без «одного». Вони співіснують як два аспекти одного буття на всіх рівнях співіснування: вселенському, помісному, місцевому [7].

При розгляді еклезіяльних питань ідея безумовної переваги єпископа в «кафолічності» євхаристійної спільноти є її серцем. «Христологічний характер кафолічності полягає у факті, що Церква є кафолічною не як спільнота, що прагне до певних етичних досягнень (відкритості, служіння світові тощо), але як спільнота, що переживає і являє єдність усього творіння, оскільки ця єдність становить реальність в особі Христа» [4, с.162]. У Христі відбувається подолання всіх розділень, адже будь-які прагнення до єдності, цілості на історичному й соціальному рівні не здатні навіть наблизитись кафолічності.

Фундаментальною цінністю людини і суспільства в євхаристійній концепції спільноти Зізіулас визначає свободу як індивідуальний вибір людини між різними можливостями, як можливість прояву інакшості. На основі цього він пропонує нову концепцію свободи, основним принципом якої є не необхідність постійного вибору між «так або ні», а лише рухом постійного ствердження «так», котре «прирівнюється до євхаристійного «Амін» [4, с.122]. Євхаристія ж містить істину, яка видається непридатною для життя в цьому світі, але натомість вона звільняє християнина від гріховного існування – залежності від різноманітних матеріальних об'єктів чи речей, які разом з тим стають співучасниками події спілкування. Відповідно Церква прагнучи бути місцем свободи має створити всі умови щоб всі об'єкти, в тому числі церковні, були істинним засобом спілкування своїх її членів, адже лише у спілкуванні людина є вільною [4, с.122-123].

Євхаристія відбувається як зібрання всієї Церкви в одному місці й тому її неможливо уявити без події вільного спілкування. Звертаючись до творчості Афанасія він доводить, що в контексті євхаристійного підходу до буття ідея спілкування має онтологічне значення, «спілкування належне не до рівня волі та дії, а до рівня сутності» [4, с.86]. Тому, спілкування розуміється як онтологічна категорія, що ототожнюється з істиною в історії християнського богослов'я. Істина та спілкування тотожні одне одному, адже спілкування не може бути додатком до буття, а буття уподібнюється спілкуванню. Таким чином, Йоан намагається вирішити складну богословську проблему застосування істини до людського існування. В своєму підході до істини він визнає первинність буття, що передує спілкуванню, але все ж спасіння залежить від ототожнення істини зі спілкуванням [4, с.101-102].

Квінтесенцію спасіння є вічне життя унікальної, неповторної і вільної особистості, яку слід розуміти не у природних, психологічних або моральних поняттях та якостях, якими вона володіє чи набуває у житті, не як саму по собі, але лише тому, що перебуває у відносинах. Метою спасіння є те, щоб реалізація в Богові здійснювалася й на рівні особистісного людського життя [2, с.274]. Адже, людина є «відкритість буття», що

полягає у русі, прагненні до спілкування. Саме у взаємодії – спілкуванні відбувається реалізація свободи, що має екстатичний характер як подолання кордонів обмеженості індивіда. Людина знаходить свою виняткову особистісність у відносинах і за допомогою відносин, які конституують буття Христа і є підставою її буття в онтологічному сенсі [2, с.311].

Індивідуальне життя ставить перед людиною дилему: або свобода як любов, або свобода як заперечення. Безумовним виразом особи може бути й прагнення до останнього – до негативної свободи, що веде до заперечення її онтологічного змісту. Людина в своєму існуванні тісно пов'язана з природою та речами і тим самим обмежує себе в досягненні взаємодії між спілкуванням і любов'ю. Таким чином для Йоана Зізіуласа важливою богословською проблемою постає співвідношення між істиною та любов'ю, оскільки остання можлива лише після пізнання «об'єкта» своєї любові. На його думку, «Інший», у формі чи то «особи», чи то «речі», присутній як об'єкт знання ще до того, як встановлюються будь-які відносини спілкування. Знання передуює любові, а істина передуює спілкуванню. Любити можна лише те, що знаєш, бо любов походить від знання» [4, с.104]. Така взаємозалежність між любов'ю і знанням часто демонструє невідповідність між думкою й людською життєдіяльністю. А оскільки знання існує апіорі й передуює любові, людина отримала можливість мати свою думку, яка не узгоджується з дією і веде до підміни істин, що є небезпечним для нинішнього і майбутнього її існування. Отже, звертаючись до біблійних текстів та черпаючи натхнення у грецьких Отців, він констатує про необхідність «смерті самоті» як біблійної вимоги [2, с.65] І сьогодні, апелюючи до сучасної західної філософії, з влччністю підтримує провідних мислителів постмодернізму за проголошення ідеї «смерті самоті».

Митрополит Йоанн розглядає Церкву як корпоративну Особистість Христа, що побудована на взаємозв'язку «Одного» і «багатьох». На основі цього, завдяки Євхаристії, формується не щось абстрактне одне, а саме «один Господь», долаються всі природні і соціальні відмінності. Тому у євхаристійному спілкуванні не повинно бути жодної дискримінації, піднесення або обмеження за національною, статевою, соціальною, віковою чи культурною ознакою. Церква ніколи не буде цілісною, протиставляючи себе до «інших», вона не є якоюсь новою спільнотою, поряд з «іншими». У багатьох сучасних плюралістичних суспільствах, де присутній не один культурний елемент місіонерська активність Церкви повинна спрямовуватись на використання спільних культурних цінностей у проповіданні Євангелія. Інші спільноти не є не пов'язаними з Євхаристією, хоча їм і бракує елемента кафолічності, але вони знаходяться в зоні інтересів Церкви, адже є можливістю розширення її реальності [4, с.259-260].

Сучасна Православна Церква намагається утримувати баланс між есхатологією та історією, адже вона існує не для самої себе, а для світу. Однією з першочергових сфер діяльності Церкви повинен бути тісний зв'язок між церковною громадою та сучасним плюралістичним суспільством. Інтенсивні процеси глобалізації та

секуляризації засвідчують, що Православна Церква не зможе змістовно і ефективно здійснювати свою місію в сьогоднішньому світі без тісних відносин зі світськими структурами, без переоцінки нинішньої ситуації, без зустрічі з сучасністю. Зберігаючи своє віровчення, що піднімається над суспільним процесом, вона повинна скористатися будь-якою можливістю, щоб забезпечити свою присутність в сучасному суспільстві.

Однак, на думку Зізіуласа, є щось набагато важливіше, що обумовлює природу Церкви – це очікуване Царство Боже [6, с.155]. Церква є лише тасмницею та образом майбутнього, її реальність, що знаходиться у світі в її інституційному виразі є лише шляхом до Царства. Отже, життя християнина зосереджене навколо євхаристії як подолання своєї біологічної тілесності і веде до становлення справжньої особистості, що черпає свою суть в бутті Бога і в тому, що вона сама буде в кінці часів. Завдяки євхаристії та спілкуванню в євхаристійній спільноті Церква також є есхатологічною. Вона звільнена від природних та історичних обмежень, які є наслідком людського тілесного існування, й спрямована до майбутнього вічного життя в любові й спілкуванні [4, с.22].

Звертаючись до сучасних актуальних проблем, він вважає, що сучасне православ'я як богословськи, так і канонічно, в теоретичному розробленні та практичному вирішенні соціальних питань все більше тяжіє до західної культури. Відповідно, нагальні проблемами, з якими зустрічалась Західна Церква зрештою постануть і перед православ'ям, а їх визначеність і необхідність вирішення неминуче приведе Церкву в екуменічну площину. Лишаючись вірними власній ідентичності, новим об'єктом екуменічних дискусій для християн повинне стати спілкування. Онтологія спілкування надзвичайно важлива для майбутнього всього християнства, а спілкування повинно стати умовою самого буття Церкви [4, с.143].

Митрополит Йоан стурбований тим, що сьогодні відчувається згасання євхаристійного розуміння Церкви. Він справедливо зазначає, що про Євхаристію сьогодні можна говорити не як зібрання «разом», а скоріше про «розпорошення віруючих» [3, с.220]. Індивідуалістичне та споживацьке ставлення до Євхаристії, витіснення її обрядами й ідеологією веде до нехтування справжньої природи Церкви і Євхаристії. Відсутність повноти «євхаристійного зібрання» не тільки адміністративно, а й духовно, містично на богослужінні порушує упорядкованість життя Церкви.

Вся організація земної Церкви, її єдність заснована на богослужінні. У межах кожної Церкви реалізується вся повнота літургійного життя. Всі віруючі люди за допомогою свого пастиря, а священники – за допомогою свого єпископа, беруть участь в соборному бутті й житті Церкви. Сьогодні літургія втратила для багатьох значення основоположного богослужіння. Вона не тільки відходить на другий план, але й обростає додатковими наслідками: скороченням, молебнями, панахидами тощо, які вкарбовуючись у свідомість віруючих часто притіняють сутнісний характер Євхаристії. Досить часто мирянин стаючи споглядачем, а єпископ адміністратором Церкви чи начальником над

духовенством, перестають бути живими носіями церковної спільноти. Для багатьох радість участі у богослужіннях добового кола стає зачаруванням красотою біблійних елементів богослужіння. Церква потрібна для того, щоб здійснювати Євхаристію. Вона стає сама собою, наповнює громаду Церкви еклезіологічним змістом тільки тоді, коли відбувається Божественна Літургія. Тому відродження євхаристичного зібрання Йоанн Зізіулас пов'язує здебільш з виправленням літургійної практики. Її основою повинна стати справжня катехизація, що буде відбуватися не тільки через просвітництво, а й навчання догматичного і богословського значення Хрещення і Євхаристії. Вона повинна полягати в досвіді християнської віри і життя, відродження суспільного та братнього виміру церковного життя, духовну і вільну єдність вірних. Найбільш перспективними шляхами буде сприяння зростанню якості життя тих, з кого складаються збори.

Висновки. Отже, питання соціального ідеалу митрополит Йоанн Зізіулас вирішує, звертаючись до сучасних еклезіяльних проблем в контексті живої реальності Церкви. Провідне місце у його вченні займає виявлення особливостей існування спільноти, побудованої на основі Євхаристії як таїнства єдності і цілісності, що є передумовою спілкування «одного» з «багатьма» «іншими» у євхаристійній спільноті, якій властива есхатологічна завершеність. Сучасне православне богослов'я повинне зробити належні висновки щодо «недоторканості» соціального вчення Церкви, що може перетворитися на скам'янілу реліквію минулого, поглиблюючи прірву між есхатологічною та історичною перспективами. А відповідно, онтологія спілкування повинна стати умовою самого буття Церкви і суспільства, що є надзвичайно важливим для всього майбутнього християнства.

Література

1. Вольф М. По подобию Нашему. Церковь как образ Троицы / Пер. с англ. О. Розенберг. Черкассы: Коллоквиум, 2012. – 400 с.

2. Зизиулас И. Общение и уникальность. Новые очерки о личности и церкви / Пер. с англ. (Серия «Современное богословие»). - М.: Издательство ФБМ, 2012. – 407 с.

3. Зизиулас И., митр. Церковь и Евхаристия. Сборник статей по православной экклесиологии / Пер. с греч. Иером. Леонтия (Козлова). Богородице-Сергиева Пустынь, 2009. – 332 с.

4. Зизиулас И. Буття як спілкування. Дослідження особистісності і Церкви / Пер. з англ. - К; Дух і літера, 2005. – 276 с.

5. Ищук Н. Сучасна православна теологія діалогу: монографія / Н.В. Ищук. - К.: ПЦ «ПТГ «Фоліант», 2018. – 304 с.

6. Сашко И. Тайна Евхаристии в богословии митрополита Иоанна Зизиуласа // Рocznik teologiczne Tom LXIII, zeszyt 7 – 2016 DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2016.63.7-13>

7. Солонченко А. Исторические и богословские предпосылки генезиса и развития богословской методологии митрополита Иоанна (Зизиуласа) // https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Ziziulas/istoricheskie-i-bogoslovskie-predposylki-genezisa-i-razvitiya-bogoslovskoj-metodologii-mitropolita-ioanna-ziziulasa/

References

1. Volf M. Po podobyiu Nashemu. Tserkov kak obraz Troitsy / Per. s anhl O. Rozenberh. Cherkassy: Kollokvium, 2012. – 400 s.

2. Zyzulasy Y. Obshtchenye y unakovost. Novyye ocherky o lychnosty y tserkvy / Per. s anhl (Seryia «Sovremennoe bogoslovye»). - M.: Yzdatelstvo FBY, 2012. – 407 c.

3. Zyzulasy Y., mytr. Tserkov y Evkharystiya. Sbornyk statei po pravoslavnoi ekflesyologii / Per. s hrech. Yerom. Leontyia (Kozlova). Bohorodytse-Serhiyeva Pustyn, 2009. – 332 s.

4. Ziziluas Y. Buttia yak spilkuvannia. Doslidzhennia osobystisnosti i Tserkvy / Per. z anhl – K; Dukh i litera, 2005. – 276 s.

5. Ishchuk N. Suchasna pravoslavna teolohiia dialohu: monohrafiia / N. V. Ishchuk. – K.: PF «PP «Foliant», 2018. – 304 s.

6. Sashko Y. Taina Evkharystyy v bogoslovyi mytropolyta Yoanna Zyzulasa // Rocznyk teologiczne Tom LXIII, zeszyt 7 – 2016 DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2016.63.7-13>

7. Solonchenko A. Ystorycheskye y bogoslovskye predposylky henezysa y razvitytia bogoslovskoj metodologii mytropolyta Yoanna (Zyzulasa) // https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Ziziulas/istoricheskie-i-bogoslovskie-predposylki-genezisa-i-razvitiya-bogoslovskoj-metodologii-mitropolita-ioanna-ziziulasa/

Kysliy A.O.,

PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor, candidate for a doctor's degree of the Department of Theology and Religious Studies, National Pedagogical Dragomanov University, a.kysliy@ukr.net

Ukraine, Kyiv

COMMUNION AS THE BASIS OF THE SOCIAL IDEAL IN THE WORKS OF JOHN ZIZIOULAS

It is determined the relevance of the study of communion as a basis of social ideal in the modern Orthodox theologian of Metropolitan John of Pergamon John Zizioulas. It is proved that the Eucharist as a sacrament of unity and unity of community plays a leading place in his teaching. His focus is on interpreting the communion of the «one» (God, bishop) with the «many» «others» (man, community) in the Eucharistic community as a service to God, characterized by eschatological completeness, perfection.

Key words: *ideal, social ideal, communion, Eucharist, Eucharistic community, «one», «other».*